

Túzokok a pusztán

Fotó: Dr. Sterbetz István

Hagyományok a természetvédelem szolgálatában

A FÜVES PUSZTÁK

A gazdasági kényszer szorításában

A puszták a hétköznapi emberek többségében az ősi, érintetlen természet képzetét kelti. Valójában azonban a puszták többnyire nem érintetlen területek. Néhány különleges típusuktól eltekintve kialakulásuk, majd fennmaradásuk szorosan kapcsolódik az ember évszázados tevékenységéhez: az erdőirtásokhoz, a legeltetéshez vagy éppen az ármentesítéshez. Az évszázados kölcsönhatás során mind a terület élővilága, mind a helyi népesség szokásai, hagyományai fokozatosan hozzáidomultak a puszták sajátos adottságaihoz. Talán ez a csaknem tökéletes alkalmazkodás kelti a természetesség érzését.

A gazdasági viszonyok átalakulása miatt a XIX. és a XX. század során a hagyományos legelőgazdálkodás egyre gyorsuló ütemben szorult vissza. Így ma már a hozzájuk kötődő természeti és kulturális örökségünket egyaránt a kipusztulás, az eltűnés veszélyezteti

egész Európában. Ezt jelzi az is, hogy a Magyarországon élő védett növény- és állatfajok körülbelül egynegyede kötődik – legalább életének valamely szakaszában – az alföldi füves pusztákhoz.

Magyarországon közel 1,2 millió hektár gyeppel maradt fenn a XX. század végére. Ebből körülbelül 600 ezer hektár helyezkedik el a síkvidéken. Ezek közül azonban a pusztai területek aránya jóval kisebb, körülbelül az alföldi gyepterületek kétharmada. A fennmaradó rész vagy más élőhelytípusba tartozik, vagy intenzív művelés alatt álló terület. A mintegy 170 ezer hektár védett gyeppel nagy része az alföldi területeken található. Madártani jelentőségüket mutatja, hogy az 59 hazai Európai Jelentőségű Madárélőhely közül 23 a pusztai terület.

Változatos élőhelyek

Bár a puszták szó a magyar nyelvben kietlen, sivatari területet is jelent, az érto

szem számára mégis az élőhelyek és a fajok változatossága tűnik fel. A talaj, a domborzat sokszínű alakulása, a talajvíz mélysége mind olyan tényezők, amelyeknek szinte alig észrevehető változásai lényeges ökológiai feltételek módosulását, eltérő élőhelyeket és ezekhez kötődő társulások kialakulását idézik elő.

Az ökológiai tényezők közül talán az egyik legfontosabb a talaj típusa. Eszerint szokás megkülönböztetni löszpusztákat, homokpusztákat és szikes pusztákat. A felsorolt típusok közül a legveszélyeztetettebbek a löszpuszták. Ma már valódi löszpusztákról sajnos nem beszélhetünk annak ellenére.

Gulipánfészkek

Fotó: Szaák Tamás

hogyan az élőhelytípus a vegetációtérképek tanúsága szerint az ország mai területének legalább 7,5%-át borította. Mivel a földművelésre leginkább alkalmas mezőségi talajokon alakultak ki, mai himnondók a nem művelt mezsgyékre, kunhalmokra, meredek lejtőkre és a szikes puszták magasabb fekvésű zárványaira szorultak vissza. Kicsiny területük miatt elsősorban mint botanikai értékek, vegetációtörténeti emlékek utolsó menedékei érdemelnek figyelmet és oltalmat. A gerinctelenektől eltekintve igazán önálló állatviláguk nem alakulhatott ki. Madártani jelentőségük inkább a lőszlegelőkön a még gyakorta megtalálható ürgetelepek miatt van, hiszen ez a rágesáló számos ragadozó madár – köztük a parlagi sas és a kereszencsolyom – kedvelt tápláléka. A múlt században végrehajtott folyószabályozásokat követően az egykori ártéri területeken a korábbi nedves rétek, mocsarak helyén az áradások elmaradása miatt megváltoztak a vízgazdálkodási körülmények és a talaj felszíni rétegeiben erőteljes sófelhalmozódási folyamatok indultak meg. Ennek és a legeltetési gazdálkodásnak a következményeként jöttek létre a rövid fűű szikes puszták. A magas sótartalom és az aszályos éghajlat miatt olyan különleges életfeltételek alakultak ki, amelyhez csupán néhány faj tudott alkalmazkodni. Ezért a szikes pusztákon, szikes tavak környékén speciális sótüdő növénytársulások és fészkelőközösségek terjedtek el. A szikes tavak mellett fészkelő széki lile, gulipán, gólyatölcs vagy éppen a pusztákon költő szikipacsirta és székicsér állományainak szigetzerű előfordulása a szárazföld belsőjében egyfajta állatföldrajzi kuriózum, amit a szikeseknek a tengerpartok sós pusztáihoz való hasonlóságával lehet magyarázni. A kopár felszín meghatározó szerepet játszik az ugartyúk megtelepedésében is. A szikes puszták azonban nemcsak mint fészkelőhelyek, hanem mint hagyományos vonulási útvonalak is igen jelentősek. A folyószabályozásokat megelőző időben az áradások miatt alakulhattak ki azok a sajátos, kellő táplálékot és nyugalmat biztosító nagy kiterjedésű vizenyős területek, amelyek a madárvonulás színhelyei voltak. Ki gondolná a nyáron repedezett felszínű pusztáról, hogy abból egy-egy kiadósabb esőzés tengert ké-

pes varázsolni. Nem beszélve a tavaszi hóolvadásról és az őszi nagyobb mennyiségű csapadékról. Ezek a belvizes foltok ideális vonulóhelyet jelentenek a vadlúd, a daru és a partimadarak számára. Még a száraz puszták is vonzzák a pólingokat, az aranyliléket, havasi liléket és a ragadozó madarakat, köztük a pusztai őlyvet és a kigyászolyvet. Ahol megfelelő fészkelőhely van a közelben, ott a pusztai rovarbőség megtelepedésre készlet olyan fajokat is, mint a szalakóta, a kék vércse, a kuvik vagy a kis őrgebic. A szántóföldekkel váltakozó pusztai területek pedig első-

sorban mint dürgőhelyek biztosítanak kedvező feltételeket a tűzok számára. A pusztai élőhelyek harmadik nagy csoportját a homokpuszták alkotják. E területeken gyakran egymás mellett lehet megfigyelni a homoki szukcessziósorozat különböző fázisait: a pionír moha-zuzmó társulásoktól a zárótársulást képező erdőig. A homokpusztai területek elsősorban növénytani és rovarváltani értékeikkel tűnnek ki. Madárviláguk a szikesekéhez képest szegényesebb. A bokrok és a fák megjelenése miatt nagyobb a bokorlakó és fán fészkelő fajok száma.

Gulipánfőka

Fotó: Szaák Tamás

Veszélyeztető tényezők

Sajnos az elmúlt évszázadok során a gyepterületek egyre inkább elveszítették gazdasági jelentőségüket, romlott a hozzájuk kötődő ágazatok, mint például a szarvasmarha- és a juhtenyésztés jövedelmezősége. Ezért egyre nagyobb a veszélye annak, hogy felhagyják a művelést, megváltoztatják a hasznosítás jellegét és az intenzív termelési módszereket terjesztik el. A művelési ág változtatása szempontjából ma a legnagyobb jelentősége Magyarországon a szántóföldi művelésnek és az erdősítésnek van. Az elmúlt évtizedekben emellett még volt rá példa, hogy szikes területeket halastóvá vagy rizsteleppé alakítottak át.

A nedves rétek madara, a bibic

Fotó: Szaák Tamás

Bár egyes becslések szerint hazánkban közel 1 millió hektár terület mezőgazdasági művelése válik feleslegessé a privatizáció miatt, megint feléledt a gyepek feltörésének veszélye a kárpótlás során megszerzett területeken. Erre utaló jelek már sokfelé tapasztalhatók az országban. A termőhelyi adottságok ismeretében ezek a szántók nem lesznek ugyan hosszú életűek, művelésüket valószínűleg hamarosan feladják, és a feltörés után a gyepek csak hosszú évtizedek alatt fog helyreállni, de az eredeti fajgazdagság visszaállása még ekkor is kétséges. Emellett számolni lehet majd egyes térségekben új szőlő- vagy gyü-

mölcsös ültetvények létrehozásával is.

Egy 1991-ben elfogadott erdősítési kormányprogram mintegy 300 ezer hektár erdő telepítését irányozza elő 2050-ig. Ennek jelentős részét a Duna-Tisza közti homokháton és a Nyírségben szándékoznak megvalósítani. Az erdősítés előre láthatóan leginkább a homokpusztai területeket érinti majd. Mindezek a beavatkozások a gyepek teljes és végleges pusztulását okozzák az ott élő fajok életfeltételeinek elvesztésével együtt.

A gyepterületek kaszálásának vagy legeltetésének felhagyása kevésbé drasztikus, hosszabb távon azonban degradációt okoz. Ha nem művelik meg a területet, a fű magasabbra nő, zártabb lesz, gyomosodás, cserjék betelepülése kezdődik meg, azaz az élő-

szemételepek építése) és az új bányák létesítése éppen ezeket a kevésbé értékes területeket fogja érinteni.

Érdekes problémát jelent a szovjet csapatkivonás után felszabaduló gyakorlótér sorsa is. Bár átvizsgálásuk során rémisztó dolgokra derült fény, mégis e területek a természet számára kedvező körülményeket, védett fajok fennmaradását biztosították. Ez nagyrészt annak is köszönhető, hogy korábban a lakosság számára többé-kevésbé zártak voltak. Most egyre nagyobb igény jelentkezik magánosításuk és ezt követő intenzív hasznosításuk iránt.

Mi a teendő?

A természetvédelemnek egyelőre csupán a már védett területeken van hatósági szerepe a gyepeket érintő kérdésekben. Ezért alapvető fontosságú feladat az országos jelentőségű értéket képviselő nagyobb kiterjedésű területek védetté nyilvánítása. A kisebb területeknél a helyi kezdeményezéseket kell támogatni, hiszen ma már az önkormányzatok is számos lehetőséggel rendelkeznek, hogy megóvják természeti környezetüket.

Csupán a védett területek keretein belül nem védhetők meg a gyepterületek, főleg azokban a térségekben nem, ahol szántóföldekkel mozaikosan helyezkednek el. Ezért ki kell terjeszteni a természetvédelmi hatóságok jogkörét a nem védett gyepekre is. (Pl. bizonyos beruházások és földhasználatmód-változások környezeti hatásvizsgálatának megkövetelésével.)

E hatósági eszközök azonban nem nyújtanak semmilyen védelmet a gazdasági hatások okozta károsodások ellen. Hosszú távon extenzív művelésű fajgazdag legelők fennmaradása csak úgy képzelhető el, ha a természetvédelem céljait sikerül beépíteni a gazdaságpolitikába is. Erre a Közös Piachoz tartozó országokban meghonosított Környezetileg Érzékeny Területek rendszere kínál jó példát.

Nagy Szabolcs